

vytlačena řečtinou, nebo zda snad má autor za to, že byla makedonština všude postupně grecizována.

Mnohem přesvědčivější a také pádnějšími argumenty podložené jsou Sofmanovy výklady o tom, jak postupně probíhalo sjednocování Makedonie (str. 117—178). Přitom se autor zamýšlí i např. nad tím, jaké výhody plynuly makedonskému králi z toho, že stál v řecko-perských válkách na straně Peršanů (str. 121—125), a také lavírování krále Perdiky mezi válčícími řeckými stranami v prvním období peloponnéské války objasňuje tak, že bylo motivováno úsilím, aby se Makedonie zbavila athénské tlaku, který jí bránil v dalším rozvoji, a aby uchránila při vzájemném ničení řeckých sil od pohromy své síly vlastní (str. 145). Je známe, že teprve vlada Archelaova na samém konci V. stol. př. n. l. byla v Makedonii dobou velkého zintenzivnění městského života, rozvoje obchodu i vojenství (srov. str. 146—154). Tento vývoj však nepokračoval v následující době zcela plynule, což Sofman správně vysvětluje tak, že se zejména v prvních desetiletích IV. stol. př. n. l. snažily mnohé makedonské rody vymánit z ústřední královské moci; ta se proto stále více opírala o přímou i nepřímou pomoc Řeků, navazujíc s některými řeckými státy spojenectví i přijímajíc stále více řecké organizační formy i kulturu (str. 157—178).

IV. kapitola Sofmanovy knihy se týká vnitřní a vnější politiky makedonského státu, přičemž značný díl první její části je věnován makedonské armádě (str. 180—191). Druhá část (str. 194—207) pak podává pěkný přehled makedonských válek a zahraniční makedonské politiky až do poloviny IV. stol.; obsahuje tedy také již výklad o upevnění Filippovy moci uvnitř makedonského státu, o jeho pronikání k moři i o prvních jeho zásazích v řeckém světě.

Poslední dvě kapitoly obsahují výklad o konečném boji Makedonie s Řeckem. Autor vychází z krize řecké polis a zevrubně se zabývá ideologickými přípravami dalších makedonských výbojů (str. 208—224). Mnohé odstavce tu sice mají charakter skoro učebnicový — např. obecně známá fakta o řeckých poměrech ve IV. stol. př. n. l. i politické zaměření Plútónova, Aristotelova a Xenofontova — ale pochvaly si zasluhuje pěkný rozbor tendencí spisů Isokratových (str. 217—223); v tomto rétorovi autor právem spatřuje mluvčího řecké otrokářské aristokracie. Zvláštní oddíl (str. 224—236) je pak věnován Démostenově protimakedonské propagandě před mirem Filokratovým, jehož celkové pozadí autor dosti podrobně analyzuje, přičemž probírá postup i cíle obou athénských stran, z nichž jedna byla makedonské expanzi příznivě nakloněna, kdežto druhá, vedená Démostenem, v ní spatřovala největší nebezpečí pro svou obec (str. 236—254). Jakým způsobem vyvíjela protimakedonská strana horečnou činnost, aby postavila proti Filippovým výbojům silný řecký svaz, líčí autor výstižnými slovy dále (str. 255—270), ale jen letmo se dotýká (str. 268) složitých vztahů mezi Athénami a Thébami před bitvou u Chairónie.

Výkladem o korintském kongresu, jeho podstatě i cílech (str. 270—277) dokončuje Sofman vyličení řeckých a makedonských dějin před Alexandrovým tažením proti Persii. To, co je v jeho knize dále, jsou už jen závěry. V nich věnuje autor nemálo místa (str. 277—285) hodnocení Démostenovy politické činnosti, přičemž polemizuje s některými historiky buržoazními. V Démostenovi spatřuje autor politika realistického, který dovedl správně odhadnout, co se může stát, ale který nebyl s to postihnout ani podstatu krize řecké polis, ani zákonitý vývoj tehdejší otrokářské společnosti. Tuto zákonitost nemohl ovšem znát ani Filippos, ale jeho činnost byla s ní ve shodě, a proto také dosahovala úspěchů.

Sofmanova práce je pozoruhodná pro svou důkladnost a pro to, že v ní její autor nezanedbává žádný pramen, že těží i z těch zpráv, které se často pokládají za málo věrohodné nebo přemrštěné, a že své téma pojímá v plné jeho šíři. Ačkoli se Sofman dopustil několika drobnějších nepřesností (např. K. Škorpil byl Čech a nikoli Bulhar, jak čteme na str. 26, a francouzský badatel, jehož nejnovější dílo jsme připomněli v úvodu recenze a s jehož jedním starším dílem Sofman ostře polemizuje na str. 282, se nejmenuje Cloche, ruský *Клоу*, nýbrž Cloché, proč by mělo být v ruském textu *Клоуе*) a tu a tam formuluje některé své myšlenky ne docela jasně (např. na str. 68 označuje zcela protichůdné stanovisko Theopompova a Trogova k Filippovi na jednom místě za shodné), můžeme hodnotit jeho knihu jako práci zdařilou, důsledně marxisticky pojatou a dobře vědecky fundovanou.

Josef Češka

Dva sborníky článků z dějin náboženství

Vydalo je roku 1961 Státní nakladatelství politické literatury. Ani jeden z nich není sice českým dílem původním, ale byly vybrány takové zahraniční práce, které si překladu zasluhují.

Jako první vyšly *Příspěvky k dějinám náboženství a ateismu* (Praha 1961, stran 404; z ruského originálu přeložila H. Musilová). Jde o příspěvky napsané archeology, historiky i filosofy, které vybral Milan Zubek ze sovětských sborníků „Voprosy religii i ateizma“. Jednotlivé stati však nejsou docela stejného rázu. Již pojednání V. K. Nikolského o původu náboženství a víry v boha (str. 9—24) se z celkového rámce Příspěvků jaksí vymyká i svou obecností, i tím, že bylo, jak se zdá, určeno jako přednáška posluchačům, kteří o této otázce předtím mnoho neslyšeli. Na čtenáře blíže informovaného působí proto tento úvodní článek místy dojmem až povrchnosti a přílišné hypotetičnosti, což ostatně potvrzuje i sovětská redakční poznámka na str. 9.

Proti příspěvku Nikolského jsou další tři články s tematikou předhistorickou a etnografickou (str. 25—92) značně speciální a mají charakter do značné míry polemický. Hledají se v nich odpovědi na takové otázky, které Nikolskij ve svém příspěvku jen nadhazuje. Dva z těchto článků napsal V. F. Zybkoec, jeden pak je od A. F. Anisimova. Kdežto Anisimov pojednává (str. 75—92) o pravdivých a iluzorních představách lidí žijících na nízkém vývojovém stupni a opírá se přitom o materiál etnografický, přináší Zybkoec studie z prehistorie. Zabývá se totiž problémem délky přednáboženského období (str. 25—57) a vysvětluje podstatu moustierských pohřbů (str. 58—74). Oba autoři přesvědčivě dokazují, že je vznik lidského myšlení zcela závislý na práci a na výrobě, která je od samých svých začátků cílevědomá a tudíž i logická. To má velký dosah při vysvětlení toho, zda byl např. neandertálec člověkem logicky myslícím nebo pračlověkem. Zybkoec, který alternativu o pračlověku rozhodně odmítá, dochází k tomuto závěru: „Jestliže podle soudobých údajů se stáří lidského rodu určuje přibližně na jeden milion let, pak nejméně 980 tisíc let neznali lidé náboženství“ (str. 55). Tak tedy vyvrací nesprávný názor, že prý byl nenáboženský člověk, který byl předchůdcem člověka dnešního, stále ještě zřetelně nebo bytostí člověku jen podobnou, která ještě nebyla schopna myslet, čili — jinými slovy — že to byl jen biologický předchůdce člověka. Tento názor nenajdeme jen v buržoázní vědě, nýbrž mezi jeho zastánci patřili i někteří vědci sovětské, z nichž je jmenovitě kritizován Marr s Měščaninovem (str. 47 n.). Vždyť právě zjištění, že člověk dlouho neznal náboženství, povaluje základní teologickou tezi o náboženství jakožto o věčné a neodlučitelné lidské vlastnosti.

Podotkli jsme již, že jsou zejména Zybkoecovy články proti příspěvku Nikolského pro čtenáře, který zná zhruba celkovou problematiku vzniku náboženství, mnohem poučnější, ale mají zato tu nevýhodu, že v lečems předpokládají od čtenáře mnohem větší předběžnou sčítlost, než co je uvedeno v úvodním příspěvku (např. v celé knize není vysvětleno, co je to náboženství animatické a animistické, ačkoli se o nich několikrát píše). A právě v tomto spatřují největší disproporci mezi článkem prvním a následujícími.

Sborník, o kterém pojednáváme, má zakončenu svou prvou část článkem, jehož autorem je opět V. F. Zybkoec (str. 93—118). V něm se hodnotí práce tří sovětských průkopníků vědeckého ateismu, a to práce Lunačarského, Jaroslavského a Skvorcova-Štěpanova. V závěru pak autor shrnuje to, jak si všichni tito badatelé práci na poli vědeckého ateismu představovali, a zdůrazňuje, že jsou to zásady stále platné: 1. že je nutné využívat všech historických pramenů o materiálním bytí, intelektu, psychice i morálním profilu nejstaršího člověka, 2. že před vznikem náboženství bylo v dějinách lidstva dlouhé přednáboženské období, 3. že problém původu náboženství nelze redukovat jen na to, jakých omylů se pravěký člověk při svém poznávání a myšlení dopouštěl (str. 117 n.).

Druhá část knihy se začíná výkladem A. P. Každana o nových rukopisech, které byly objeveny po druhé světové válce u Mrtvého moře a které nejen blíže osvětlují spletité náboženské poměry v Palestině kolem začátku našeho letopočtu, nýbrž které také poskytnou mnoho nového materiálu ke studiu vzniku křesťanství (str. 121—158). Každanův výklad je poučný a značně kritický, ale poněvadž vyšel v SSSR již roku 1956, je v některých směrech poněkud zastaralý. Při této příležitosti poznamenávám, že v SSSR vyšla mezitím nová a také podrobnější práce z pera I. D. Amusina (Rukopisi Mertvogo morja, Moskva 1960, stran 272).

Starověk je zastoupen ještě svěže a poutavě psaným článkem R. J. Vippera o ostré kritice křesťanství, kterou provedl již ve II. stol. n. l. filosof Celsus neboli Kelsos (str. 159—180). Hned poté následuje výklad o Kalvíni a o kalvinismu od B. F. Poršnéva (str. 181—212). Je to vzorně marxisticky vypracovaný rozbor toho, za jakých hospodářských a sociálních podmínek působil Kalvín v Ženevě a proč vyhovovalo jeho učení rodící se kapitalistické třídě.

Třetí část zahajuje článek J. J. Kogana, v němž jsou shrnuty základní myšlenky Marxovy a Engelsovy o náboženství (str. 215—249), načež následuje stať, kterou napsal V. D. Boně-Brujevič (str. 250—272). Ta se týká toho, jak řešil v politické praxi i v teoretických svých úvahách náboženskou otázku před Velkou říjnovou revolucí V. I. Lenin. V tomto článku se místy ozývají i autorovy osobní vzpomínky.

Dva velmi závažné příspěvky jsou od I. A. Kryveljova. V prvním (str. 273—313) zkoumá autor gnoseologické kořeny náboženství: vyvrací buržoazní výklady o biologických faktorech, podvědomých instinktech apod., které prý vzbudily u lidstva náboženské citění, a objasňuje, jak došlo lidstvo k náboženství logicky chybnými abstrakcemi a personifikací přírodních jevů, aniž přitom opomíná úlohu citů, zejména strachu a velké emocionální dráždivosti prvobytného člověka. Druhý článek (str. 314—346), v němž se autor snaží vystihnout základní určující znak pojmu náboženství, je v podstatě polemický. Autor totiž vychází ze stanoviska, že v náboženství musíme spatřovat, jak to ostatně definoval již Engels, především ideologii a že je to tedy souhrn určitých chybných názorů, představ a vyznání člověka, kdežto jeho city a morálka a také církev a ritus jsou jen prvky odvozenými. Z tohoto hlediska Kryveljov nejen potírá různé definice buržoazních vědců, nýbrž kritizuje a uvádí na správnou míru i některé definice a výklady badatelů sovětských.

Poslední část sborníku se týká stavu religiozity v současných kapitalistických zemích (napsal L. N. Velikovič — str. 349—368) a poválečné katolické historiografie v USA (napsal J. B. Čerňák — str. 369—402). Jsou to příspěvky zajímavé a poučné již svým materiálem, který dokazuje, jak urputně se tamější duchovenstvo snaží pozvednout náboženskou víru obyvatelstva a jak přesto ve všech kapitalistických státech religiozita stále klesá, zejména mezi dělníky.

Autorem druhé knihy, které SNPL vydalo, je Ambrogio Donini a její název je *Studie z dějin náboženství* (Praha 1961, stran 274; přeložil Jaroslav Čihák). Její jednotlivé kapitoly vyšly původně v různých italských časopisech a mají většinou charakter populárně vědecký. Určeny byly tedy italským čtenářům, kteří jsou — pokud jde o dějiny náboženství — stále zavalováni literaturou fideistickou a jen zřídka kdy se jim nabízí práce vskutku vědecká.

Donini je marxista a jeho knížka, která v českém překladu vyšla, obsahuje stati o náboženství společnosti prvobytně společné a otrokářské, a to tak, že se odkrývají materiální a společenské kořeny jednak náboženství vůbec, jednak křesťanství. Autor se dotýká mnoha otázek obecných a poukazuje na přežívání prastarých představ a kultur v dobách mnohem pozdějších, ba namože i v současnosti. Přitom však zdůrazňuje stále to, že žádné náboženství nezůstává neměnné, tj. že neexistuje ani jedno křesťanství, nýbrž že je a bylo tolik křesťanských věr, kolik je období, kterými křesťanství prošlo od konce otrokářské společnosti přes feudalismus ke kapitalismu (str. 6). Neexistuje totiž tolik náboženství, kolik je a bylo na světě rodů, kmenů a národů, nýbrž tolik náboženství, kolik je základních období, na která se dějiny jednotlivých národů dělí (str. 60; srov. též str. 17).

Tématikou se tato Doniniho knížka z valné části shoduje s prvními dvěma částmi výše uvedených Příspěvků, ale to nikterak neznamená, že by se o týchž problémech psalo v obou knížkách stejným způsobem. Sovětský sborník vychází totiž při výkladu vzniku náboženství především z materiálu archeologického, kdežto Donini využívá mnohem více materiálu etnografického. V tomto směru si v jeho knížce zaslouží pozornosti zvláště to, jak vysvětluje vznik fetišismu z totemismu; dokazuje totiž, třebas nikoli přesvědčivě a stěží také správně, že fetišismus je již odrazem oné vývojové fáze náboženských idejí, která odpovídá vzniku třídního rozvrstvení (str. 51—54).

Proti uvedenému knize od sovětských autorů obsahuje Doniniho knížka navíc kapitoly z náboženských dějin starověké Asie i starověkého Řecka a Říma a více pozornosti věnuje také historickým předpokladům vzniku křesťanství. Stejně jako sborník sovětských článků obsahuje však výklad o rukopisech nalezených nedávno v jeskyních u Mrtvého moře a o jejich historickém dosahu (str. 182—207). Kdežto stanovisko A. P. Každana je, jak jsme se již zmínili, dosti zdrženlivé a končí se větou, že nově nalezené texty „pouze upřesňují naše znalosti o některých jevech v životě židovského sektářství a o vzniku raného křesťanství“, vítá Donini tyto texty jako epochálně důležité prameny, které nejen potvrzují pojetí Marxovo a Engelsovo — v tom se názor Doniniho s Každanovým plně ztotožňuje — nýbrž které také poskytují a v budoucnu ještě více poskytnou marxistickým vědcům veliké množství argumentů proti teologickému výkladu o záračném vzniku křesťanství. Rozdíly ve vztahu obou vědců k novým dokumentům má ovšem odezvu i v konečných jejich závěrech. Každan totiž jako většina badatelů uznává, že členové kumránské náboženské obce patřili k esencím (Příspěvky str. 152), kdežto Donini je pokládá za přímé předchůdce křesťanů, a srovnává je rané křesťanství s kumránskou vírou, konstatuje: „Nemáme zde co dělat se dvěma protichůdnými aspekty křesťanství, nýbrž s jedním a týmž hnutím ve dvou po sobě následujících fázích“ (str. 207). Avšak nejen toto, nýbrž také rozličný způsob podání, jiná hlediska a podrobnosti poskytující tomu, kdo si již předtím přečetl pojednání Každanova, mnoho zajímavého i poučného.

Donini věnuje ve své knížce nemalou pozornost také kultu a takovým otázkám, jako jsou

např. obřady očišťování a křtu, vyznání hříchů, církevní celibát a magický původ zdrženlivosti. Dotýká se i buddhismu, konfucianství a islámu, ale vcelku jen málo překračuje hranice starověku. Celá jeho práce může být proto také jakýmsi doplňkem k jinému Každanovu dílu, jehož překlad vydalo roku 1960 nakladatelství Orbis pod názvem Náboženství a ateismus ve starověku (Malá moderní encyklopedie, sv. 14).

Jak Příspěvky k dějinám náboženství a ateismu, tak Doniniho Studie z dějin náboženství jsou přeloženy z cizích jazyků a nejsou proto prosty chyb v cizích jménech a termínech. Avšak kdežto v Příspěvcích jsou takovéto chyby jen řídké — např. G. Ljuke (str. 59) místo G. H. Luquet, Odrisové (str. 164) místo Odrysové, Agura-Mazda (str. 289) místo Ahuramazda, astipalejský (str. 168) místo astypalajský apod. —, je jimi knížka Doniniho tak znevažena, že můžeme její překlad právem označit za zcela neodborný. Překladatel totiž překládal na jedné straně z italštiny do češtiny bezmyslenkovitě všechno, tj. např. i termín renesanční jako obrozenecký (str. 198), i všechny názvy italských spisů, ačkoli spisy v jiných jazycích ponechával v původním znění; přitom nehleděl ani na to, že byla např. kniha G. Thomsona *The Prehistoric Aegean* (str. 107, pozn. 3) přeložena do češtiny (O staré řecké společnosti, Praha 1952). Avšak na straně druhé ponechával mnohá řecká a latinská jména v italské podobě — kuriózní je např. „první římský biskup, jenž měl latinské jméno Vittore“ (str. 238) — a nadto leckterá ještě hrůzně zkomolil v rejstříku (např. Círeo místo Círci, Marsius místo Marsyas, Sezze místo Setia, Sillo místo Sulla, Tanaquilin místo Tanaquil). Chybami jako Biblos místo Byblos, Eta místo Oita, Fozio místo Fotios, S. A. Gebeljev místo S. A. Žebelev, resp. Žebeljov, Giocondo místo Iucundus, Cheronea místo Chaironeia, Knosso místo Knossos, Lazio místo Latium, Likurg místo Lykurgos, Minucio Felice místo Minucius Felix, Pilo místo Pylos, Stazio místo Statius, Teti místo Thetis, Vitruvio místo Vitruvius se kniha přímo hemží. Překladatel, ačkoli pracoval s odborným textem z dějin starověku, se s těmito dějinami předtím zřejmě vůbec neseznámil, neboť neví ani, co je to helénismus; všude totiž — vyjma dva případy na str. 71 a 111 — píše helénský místo helénistický (str. 73, 86, 95, 101, 145, 146, 147, 195, 239), a to i na str. 101, kde Donini přímo uvádí, že má na mysli státy, které vznikly po rozpadu říše Alexandra Velikého. Také italské adjektivum „antico“ (= starověký) vyjadřuje místy nesprávně termínem „antický“, jehož se u nás užívá jen pro starověké řecký a římský, i tam, kde se mluví o starověku v nejširším slova smyslu, např. o písemných památkách protoindické civilizace (str. 98) nebo o Přední Asii ve III. a II. tisíciletí př. n. l. (str. 80).

Neodbornost překladu se projevuje i ve zmatenostech, jaká je např. na str. 159 („zůstával sice soukromou osobou, jus honorum, ale nebyl připuštěn k veřejným záležitostem“), i v takových nezvyklostech, jako je např. překlad Platónova spisu *Politeia* jakožto *Republika* (str. 103, 152) místo vžitého u nás *Ústava*. Mimoto je u řeckých jmen a termínů někdy vyznačena zcela obráceně kvantita, kterou si asi většinou překladatel nějak popletl s řeckým přízvukem. V knize najdeme totiž jména jako Aristónikos, Demosthénés, Epifánés (tato chyba je mimochodem i v Příspěvcích str. 143), Xenofánés (srov. rejstřík) a jiná řecká slova jako agápe (str. 236), Aiguptiáká (str. 63, pozn. 1), anátema (str. 98 n. místo anathéma), ánemos (str. 49), basiléus (str. 212, pozn. 2), ecuméne (str. 168 místo oikúmené), euangélion (str. 136), génos (str. 102), heméra (str. 236), ichtús (str. 40 místo ichtys), kámelos a kámilos (str. 218, pozn. 1), lábrus (str. 45 místo labrys), metánoia (str. 245, pozn. 1), nómoí (str. 63 n), parthénos (str. 180), pólis (str. 111), témenos (str. 34) aj. Překladatel nemá asi ani potřebnou znalost latiny, protože neprovedl náležitě korektury v latinských citátech (např. str. 150, pozn. 1), a nadto nacházíme na str. 159, pozn. 1, přeloženo Martialovo dvojverší „Sensit deficiens sua praemia meque patronum Dixit ad infernas liber iturus aquas“ takto: „V umírání se mu dostalo důkazu jeho zásluh a mé šlechetnosti a byl jist tím, že odchází svobodou do podsvětních vod.“ To je ovšem překlad velmi nepřesný. Kuriózní je také genitiv *Dia Cassia* (str. 178, 190 — každý bude myslet, že *Dia* je od *Zeus*) místo *Cassia Diona*.

Obě publikace z dějin náboženství, o kterých jsme pojednali, najdou jistě značnou odezvu u českých čtenářů, z nichž jedni je uvítají proto, že jim poslouží jako vhodná literatura k jejich ateistické činnosti, druzí proto, že jim dají odpověď na mnohé otázky, z jejichž řešením zápolí. Jde tedy v obou případech o knihy užitečné. Proto tím více překvapuje, jak mohlo dát nakladatelství tisknout překlad Doniniho knihy pořízený tak neodborně, že to místy hraničí až s ostudností.

Josef Češka